

VLOGA NASELIJ V POSELITVENEM SISTEMU POMURJA

Dr. Andrej Černe

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, Aškerčeva 2,
SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
e-naslov: andrej.cerne@guest.arnes.si

Mag. Simon Kušar

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, Aškerčeva 2,
SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
e-naslov: simon.kusar@ff.uni-lj.si

Izvleček

Članek je namenjen prikazu kategorizacije naselij kot metodološkega pristopa pri opredeljevanju vloge naselij v poselitvenem sistemu. V članku so prikazani rezultati kategorizacije za Pomursko statistično regijo. S kategorizacijo smo ocenili vlogo naselij v regionalnem poselitvenem sistemu Pomurja.

Ključne besede: Kategorizacija naselij, urbani sistem, centralna naselja, vplivna območja, Pomurska statistična regija.

THE ROLE OF SETTLEMENTS IN THE SETTLEMENT SYSTEM OF POMURJE REGION

Abstract

The article presents categorisation of settlements as a methodological approach to the definition of the role of settlements in the settlement system. The article brings results of categorization for Pomurska statistical region. This was the basis for the evaluation of the role of settlements in the regional settlement system of Pomurje region.

Key words: Categorization of settlements, urban system, central places, gravitation areas, Pomurska statistical region.

1. Uvod

Pomurska statistična regija (v nadaljevanju Pomurje) meri 1.338 km², kar pomeni 6,6 % površine Slovenije in ima približno 120.000 prebivalcev (6,2 % prebivalcev v Sloveniji). Za regijo je značilna velika razdrobljenost na majhne občine (26 občin): Beltinci, Tišina, Črenšovci, Gornja Radgona, Gornji Petrovci, Šalovci, Kobilje, Kuzma, Lendava, Ljutomer, Moravske Toplice, Murska Sobota, Odranci, Puconci, Radenci, Rogašovci, Sveti Jurij, Turnišče, Cankova, Dobrovnik, Grad, Hodoš, Križevci, Razkrižje, Velika Polana in Veržej.

Poseljenost Pomurja je v odnosu do širšega slovenskega prostora razmeroma enakomerna, po povprečni gostoti poseljenosti prebivalstva na kvadratni kilometer pa je z 92,9 prebivalci tudi blizu povprečne gostote poseljenosti Slovenije (97,6 preb./km²). Kljub temu je potrebno

opozoriti, da je gostota poselitve znotraj regije močno neenakomerna: v osrednjem delu regije (Murska ravan) je celo 10-krat višja kot na severovzhodu (vzhodni del Goriškega). Razmerje med številom prebivalstva v mestih oziroma urbaniziranim prebivalstvom in številom prebivalstva na podeželju oziroma v ruralnem prostoru je z 1 : 4 daleč pod slovenskim povprečjem. Glede na stopnjo urbanizacije je Pomurje na zadnjem mestu med 12 statističnimi regijami v Sloveniji. Murska Sobota kot regionalno središče prispeva k skupnem številu prebivalstva regije le 11 %. Blažja izraženost koncentracije prebivalstva v mestih je posledica tudi še vedno razmeroma zelo visokega deleža kmečkega prebivalstva.

V Pomurju je bilo hipotetično postavljenih že več shem hierarhije naselij v omrežju naselij. V vseh Murska Sobota predstavlja središče regijskega pomena, Gornja Radgona, Lendava in Ljutomer pa središča širšega lokalnega (subregionalnega) pomena. Vsa štiri mesta so locirana na križiščih prometnic in so že zgodovinsko pogojena kot središča pokrajine.

V zadnjem času se razvija zlasti os petega koridorja, kar pomeni poleg Murske Sobote okrepljeno vlogo Gornje Radgone z Radenci ter Lendave. Sekundarni razvojni koridor je med Ljutomerom in Hodošem ob železniški progi, kar zlasti velja za naselja z železniškimi postajami.

Vlogo posameznih naselij v poselitvenem sistemu Pomurja smo opredelili s pomočjo kategorizacije obstoječega poselitvenega sistema. Metodološka izhodišča za kategorizacijo naselij so bila zasnovana za potrebe raziskovalne naloge z naslovom Kategorizacija obstoječega stanja poselitvenega in prometnega omrežja Republike Slovenije za izdelavo državnega strateškega prostorskega načrta (Černe in ostali 2007).

Kategorizacija je rezultat naslednjih korakov:

- opredelitev geografskih vidikov kategorizacije naselij;
- izbor kazalcev za kategorizacijo;
- izbor naselij za kategorizacijo;
- pridobivanje podatkov za kazalce;
- priprava enotne podatkovne baze;
- analiza kazalcev;
- rangiranje naselij na podlagi kazalcev;
- tipizacija naselij;
- šeststopenjska kategorizacija.

V članku prikazujemo metodološki pristop h kategorizaciji naselij ter rezultate tega pristopa, ki se nanašajo na Pomurje.

2. Postopek kategorizacije naselij

2.1 Opredelitev geografskih vidikov kategorizacije naselij, izbor kazalcev in pridobivanje podatkov

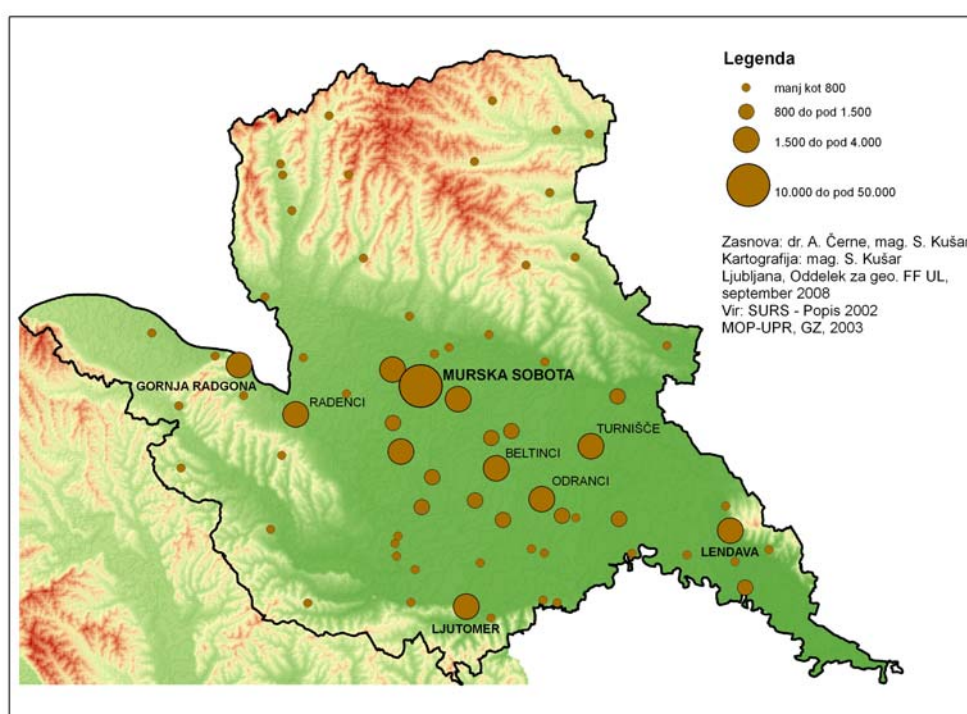
Vloga naselij je odvisna od številnih dejavnikov (velikosti, geografskega položaja, funkcij, stopnje centralnosti, ekonomske moči, prometnega položaja, stopnje urbanizacije, razvojnih značilnosti, politike urbanizacije, itd.), ki lahko v veliki meri določajo pomen naselja v sistemu poselitve. Zato lahko za kategorizacijo naselij v poselitvenem sistemu izberemo različno poljudno število kazalcev, na podlagi katerih želimo opredeljevati vlogo

posameznega ali skupine naselij v celotnem sistemu (omrežju) naselij. V veliki večini je le-to odvisno od samega namena tipizacije oziroma kategorizacije naselij.

Velika ovira za sam izbor in končen nabor kazalcev je dostopnost podatkov, saj je statistika na ravni naselij zelo skromna, postopek za pridobivanje podatkov je razmeroma dolgotrajen, poleg tega pa so za nadaljnjo analizo potrebna tudi obsežna in zahtevna preračunavanja, saj zbirke podatkov med seboj pogosto niso primerljive.

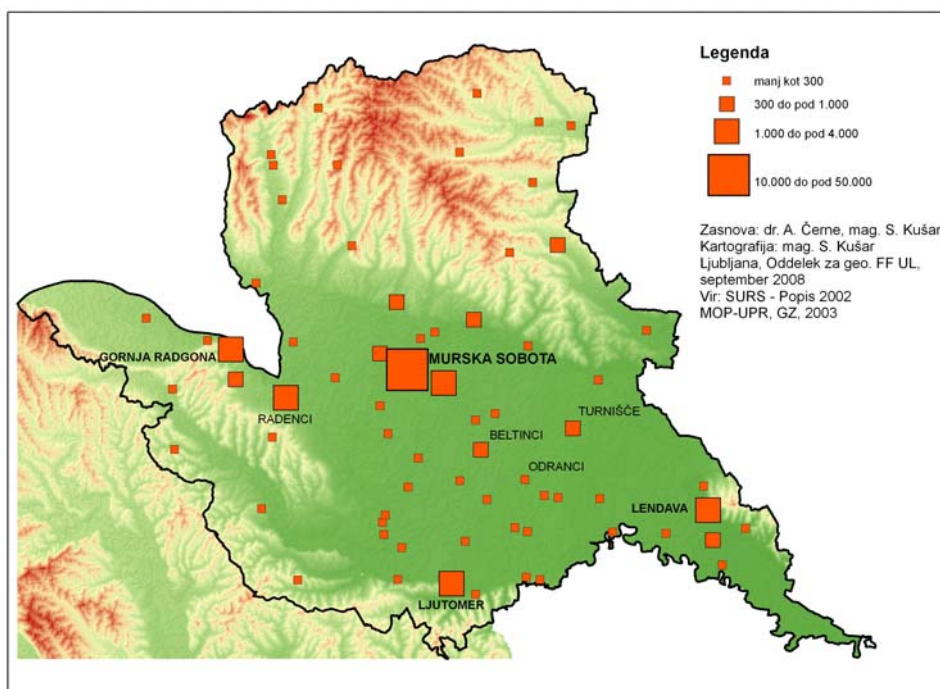
Kategorizacija naselij v poselitvenem sistemu je bila narejena na podlagi štirih kazalcev:

- stopnja centralnosti naselja; s stopnjo centralnosti ugotavljamo položaj naselja glede na stopnjo opremljenosti naselja z izbranimi storitvenimi dejavnostmi oziroma glede na obseg storitvenih dejavnosti, ki služijo oskrbi prebivalcev;
- število prebivalcev; število prebivalcev je eden izmed temeljnih kazalcev, ki opredeljujejo pomen naselja, hkrati pa so prebivalci vir gibanja dobrin in storitev;

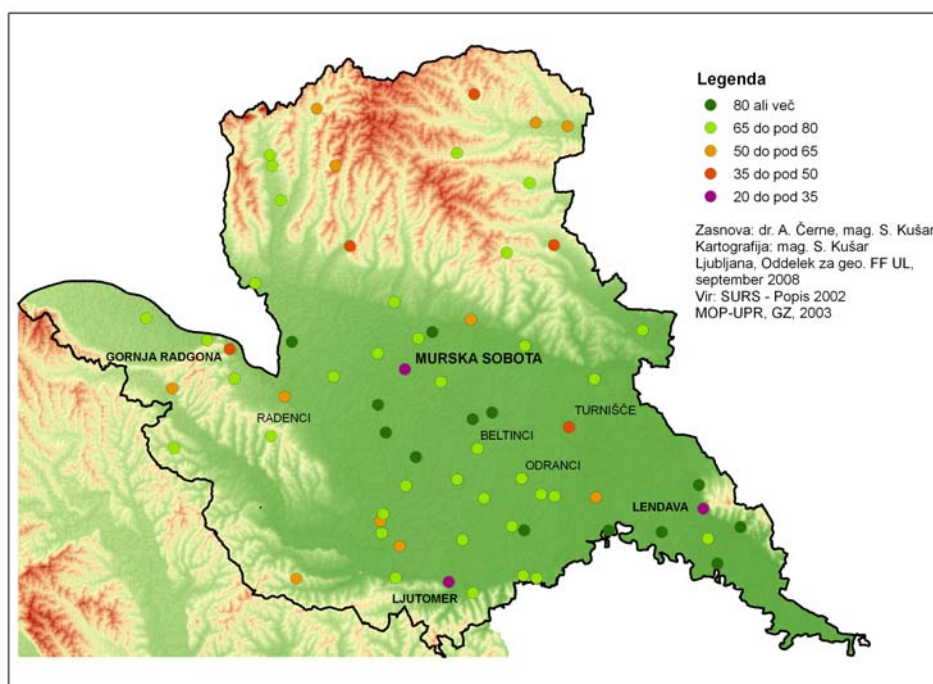
Slika 1: Število prebivalcev v Pomurju po naseljih leta 2002.

- število delovno aktivnega prebivalstva glede na kraj dela; kazalec prikazuje število delovnih mest v naselju; delovna mesta zajemajo vse dejavnosti (kmetijske, nekmetijske, storitvene);

Slika 2: Število delovnih mest v Pomurju po naseljih leta 2002.

- delež delovno aktivnega prebivalstva glede na kraj bivanja, ki ne delajo v naselju prebivališča; kazalec prikazuje kolikšen del delovno aktivnih prebivalcev migrira iz naselja bivanja v drugo naselje, kjer dela. Nizke deleže imajo regionalna središča in naselja, ki se nahajajo v najmanj razvitih območjih Slovenije in so prometno slabo dostopna. Najvišje deleže imajo naselja brez pomembnejšega števila delovnih mest in primestna naselja.

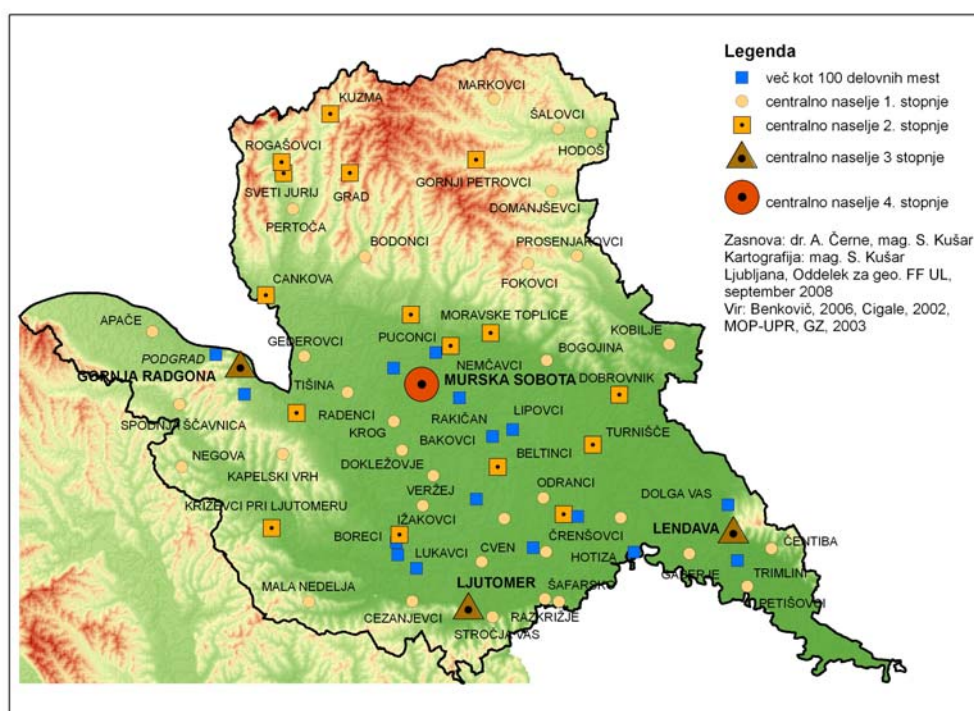

Slika 3: Delež delovno aktivnega prebivalstva glede na kraj bivanja, ki ne delajo v naselju prebivališča v Pomurju leta 2002.

2.2 Izbor naselij

Pri izboru naselij, vključenih v kategorizacijo smo izhajali iz funkcijske opredelitve naselij (stopnje centralnosti oziroma stopnje opremljenosti naselij z izbranimi centralnimi dejavnostmi) in gospodarskega pomena naselij (število delovnih mest v naselju).

Osnovni nabor naselij za kategorizacijo so bila vsa naselja, ki se uvrščajo med centralna naselja (53 naselij od 345 naselij v Pomurju oziroma 15,4 %). V nabor naselij so bila vključena tudi vsa naselja, ki niso opredeljena kot centralno naselje, a imajo več kot 100 delovnih mest (16 naselij oziroma 4,6 %). To so namreč naselja s pomembno zaposlitveno funkcijo. Pri kategorizaciji obstoječega stanja poselitvenega omrežja za Pomurje smo upoštevali skupaj 69 naselij oziroma 20 % vseh naselij v Pomurju.

Slika 4: Nabor naselij vključenih v kategorizacijo.

2.3 Grupiranje naselij na podlagi izbranih kazalcev

Namen grupiranja je bil zapisati kazalce v alternativni obliki. Z njo bi poenostavili razmeroma veliko pestrost enot, hkrati pa bi takšen način omogočil lažjo kategorizacijo.

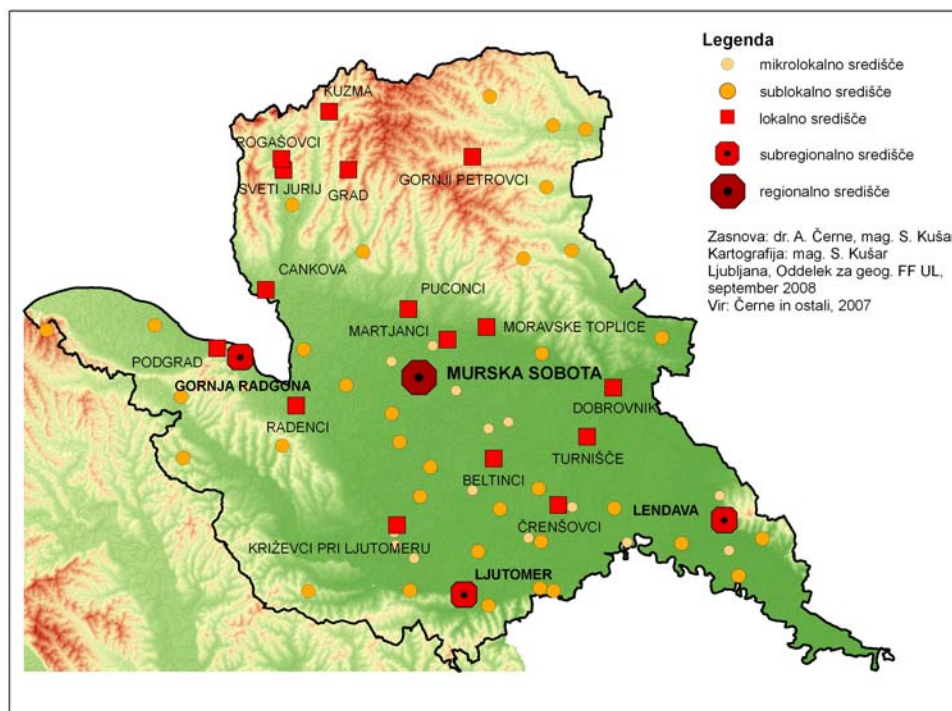
Vsako naselje smo uvrstili v enega izmed šestih razredov. Na porazdelitev v razrede so vplivale lastnosti kazalca stopnje centralnosti. Kazalec je atributiven, razdeljen v 5 razredov, saj prikazuje 5 stopenj centralnih naselij. Zaradi vključitve naselij z več kot 100 delovnimi mesti, ki ne opravljajo funkcij centralnih naselij, smo petim razredom pridružili še šesti. Zaradi enakovredne vključenosti vseh kazalcev v kategorizacijo in lažjo interpretacijo rezultatov kategorizacije so bili tudi ostali kazalci razdeljeni v šest razredov. Frekvenčna distribucija je zasnovana tako, da je v spodnjih razredih večina enot, s čimer se spet približujemo značilnostim kazalca centralna naselja in tudi ciljem kategorizacije.

2.4 Tipizacija in kategorizacija naselij

Tipizacija naselij temelji na kombinaciji vseh štirih kazalcev. S tem je prikazan položaj vsakega naselja glede na ostala naselja. Kombinacije vseh štirih kazalcev za vsako naselje predstavljajo podlago za končno šeststopenjsko kategorizacijo naselij. Kategorizacija naselij namreč temelji na razdelitvi rezultatov tipizacije v 6 kategorij.

2.5 Rezultati kategorizacije naselij v Pomurju

Rezultate kategorizacije naselij v Pomurju smo prikazali v kartografski obliki.

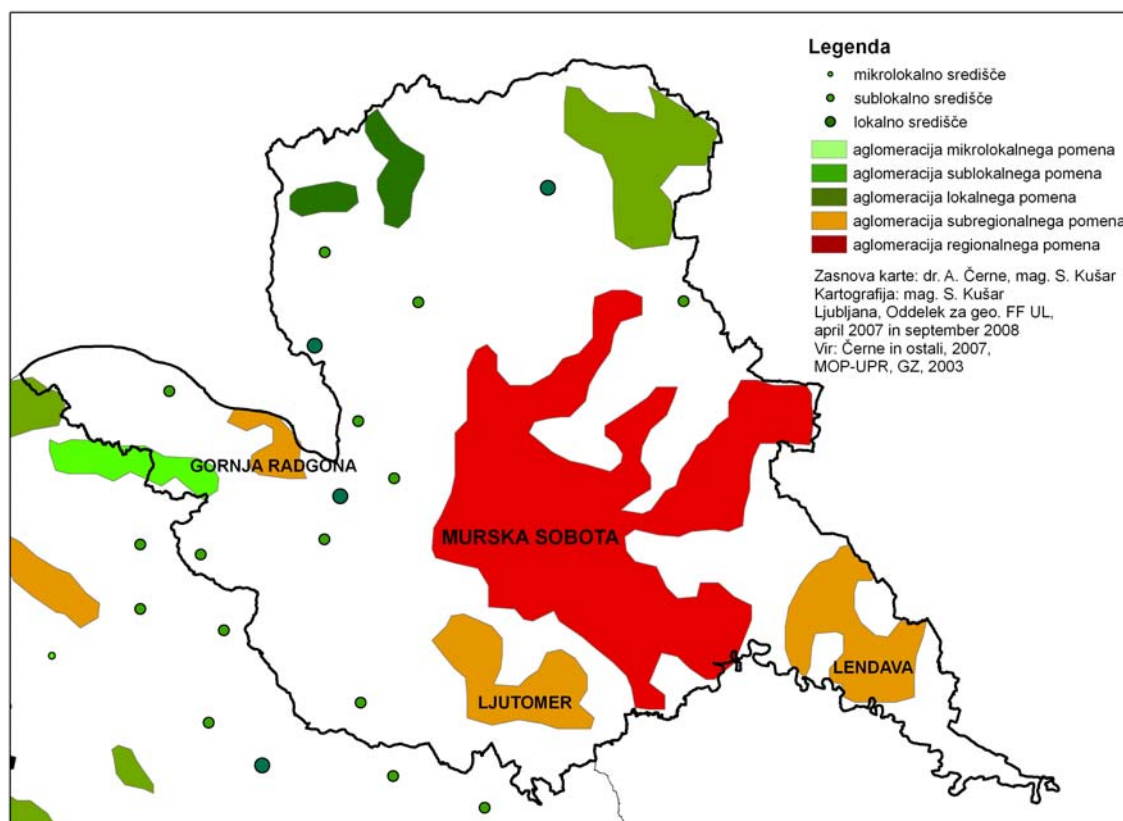
Slika 5: Kategorizacija naselij v Pomurju.

V Pomurju smo s kategorizacijo opredelili:

- 1 regionalno središče: Murska Sobota;
- 3 subregionalna središča: Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer;
- 16 lokalnih središč: Beltinci, Cankova, Črenšovci, Dobrovnik, Gornji Petrovci, Grad, Križevci pri Ljutomeru, Kuzma, Martjanci, Moravske Toplice, Podgrad, Puconci, Radenci, Rogašovci, Sveti Jurij, Turnišče;
- 34 sublokalnih središč: Apače, Bakovci, Bodonci, Bogojina, Cezanjevci, Cven, Čentiba, Dokležovje, Domanjkovci, Fokovci, Gaberje, Gederovci, Hodoš, Kapelski Vrh, Kobilje, Krog, Lokavec, Mala Nedelja, Markovci, Melinci, Negova, Odranci, Pertoča, Petišovci, Prosenjakovci, Razkrižje, Spodnja Ščavnica, Srednja Bistrica, Stročja vas, Šafarsko, Šalovci, Tišina, Velika Polana, Veržej;
- 15 mikrolokalnih središč: Boreci, Černelavci, Črešnjevci, Dolga Vas, Gornja Bistrica, Hotiza, Gančani, Ižakovci, Ključarovci pri Ljutomeru, Lipovci, Lukavci, Nemčavci, Rakičan, Trimlini, Žižki.

Na podlagi rezultatov kategorizacije naselij v Pomurju smo opredelili tudi aglomeracije. V posamezno aglomeracijo sodijo tista območja kategoriziranih naselij, ki se med seboj stikajo.

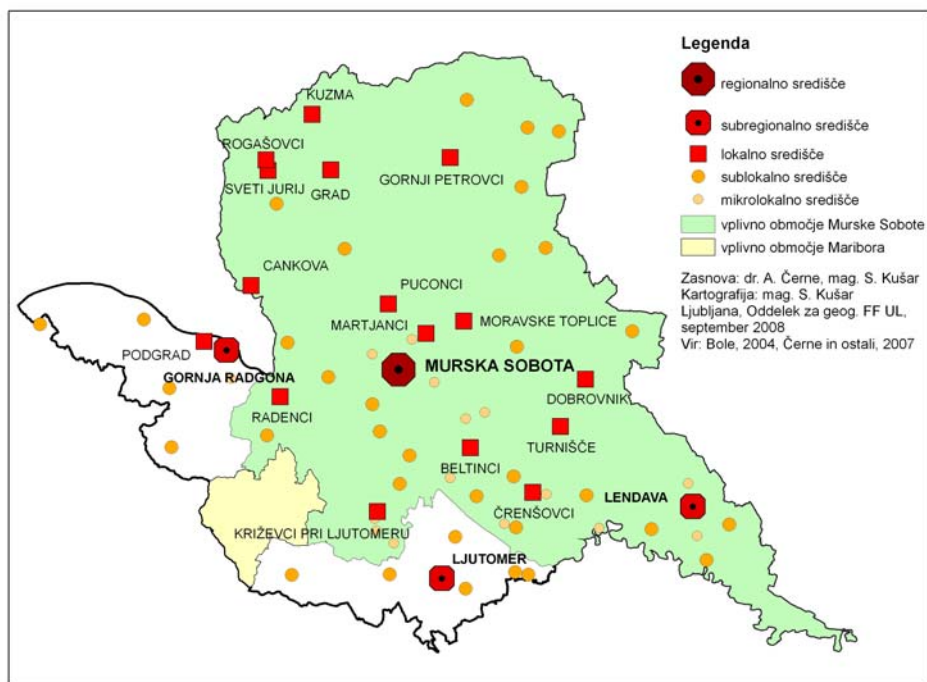
Pomen aglomeracije je določen na podlagi najvišje kategoriziranega naselja v aglomeraciji. Aglomeracija označuje širše območje, kjer imajo naselja različno stopnjo kategorizacije, a so prostorsko med seboj povezana, s čimer obstaja možnost funkcijskih povezav med naselji.

Slika 6: Aglomeracije v Pomurju.

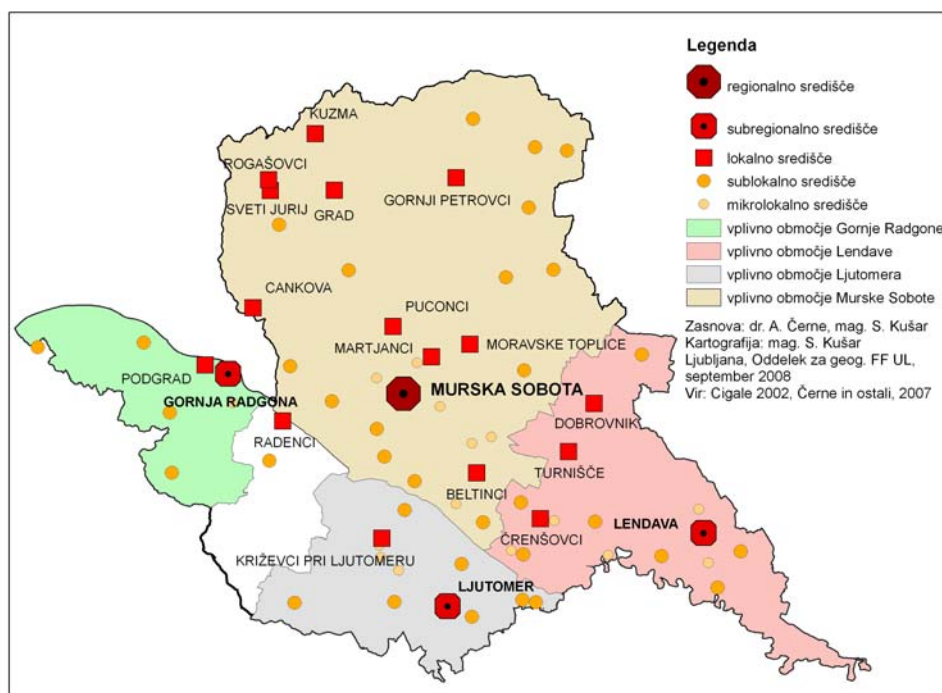
Za naselja višjih kategorij smo določili tudi njihova vplivna območja, ki smo jih opredeljevali na dva načina. Prvi način temelji na povzemanju dosedanjih raziskav, ki so jih naredili slovenski geografi. Pri tem smo se naslanjali predvsem na dve raziskavi.

Boletova raziskava iz leta 2004 je določila vplivna območja regionalnih središč na podlagi dnevne mobilnosti delovne sile. Podatke o tem je povzel po popisu iz leta 2002. Osnovna prostorska enota raziskave je bila občina. Pri interpretaciji rezultatov je potrebno opozoriti na to, da del območij Slovenije ni bilo prišteti k nobenemu od regionalnih središč, saj dnevna delovna migracija delovne sile ni bila izrazito usmerjena v enega izmed regionalnih središč ali pa je za območje značilna samozadostnost z vidika števila delovnih mest.

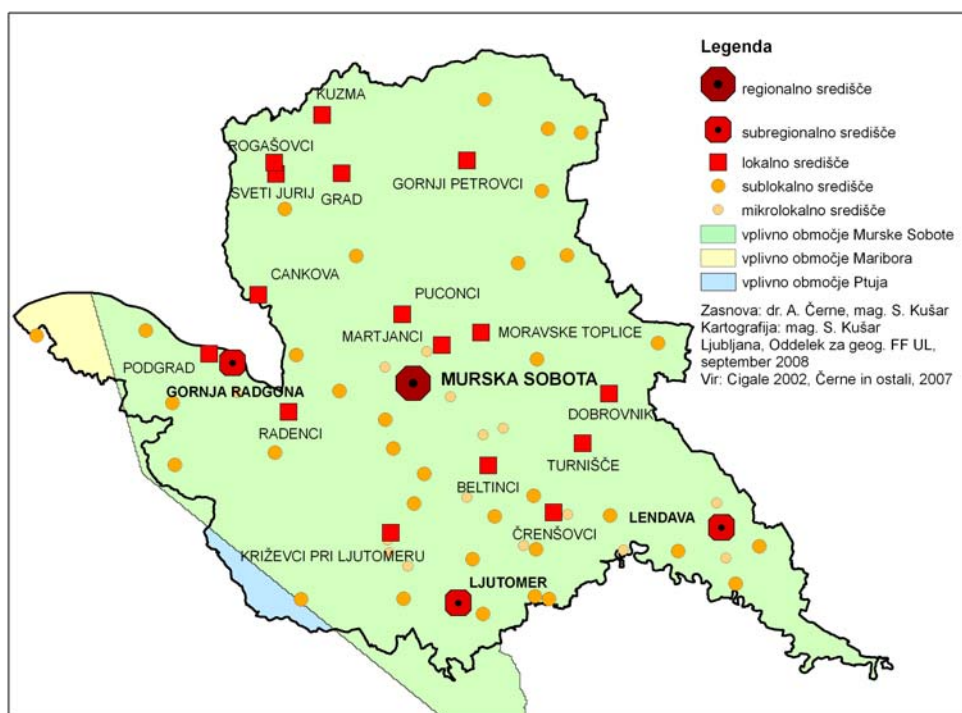
Slika 7: Vplivna območja regionalnih središč v Pomurju. (Povzeto po: Bole 2004)

Raziskava Cigaleta iz leta 2002 temelji na opredeljevanju vplivnih območij s pomočjo anketnih vprašalnikov o kraju in pogostosti zadovoljevanja potreb po storitvah. Ankete so bile izvedene na osnovnih šolah. Pri določanju vplivnih območij kategoriziranih naselij smo povzeli vplivna območja mikroregionalnih središč (Cigaletova opredelitev) oziroma subregionalnih središč (opredelitev iz naše raziskave). Potrebno je poudariti, da se Cigaletova opredelitev mikroregionalnih središč delno razlikuje od kategoriziranih subregionalnih središč.

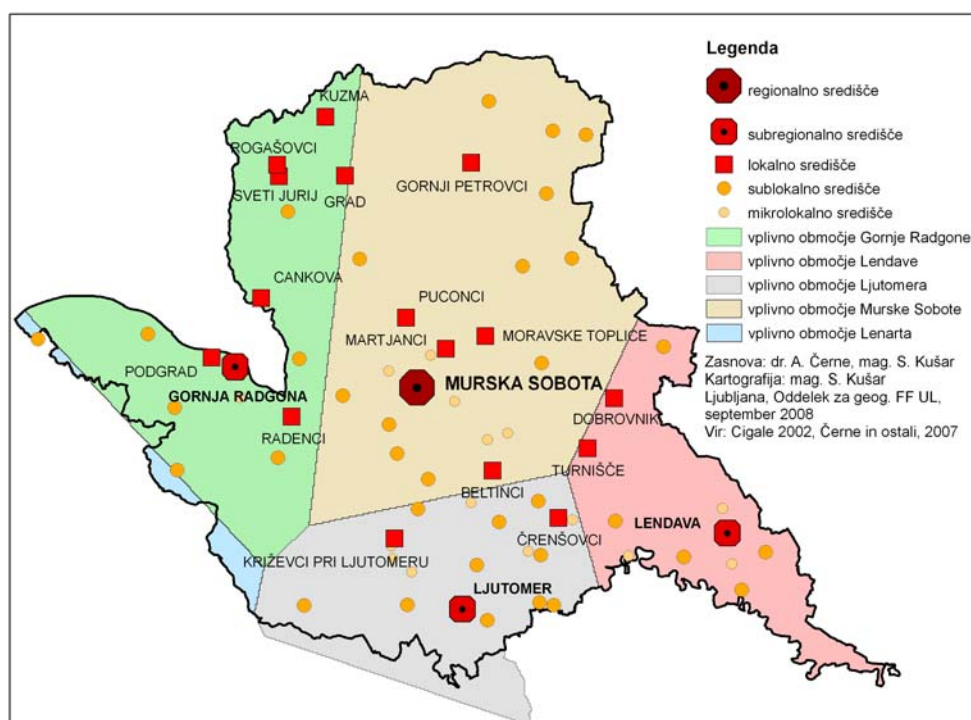

Slika 8: Vplivna območja subregionalnih središč v Pomurju. (Povzeto po: Cigale 2002)

Drugi način opredeljevanja vplivnih območij izhaja iz matematičnega modela o evklidski oddaljenosti od kategoriziranega središča. V vplivno območje določenega središča je sodilo območje okrog tega središča, ki je temu središču najbližje. Meja med dvema vplivnima območjema je postavljena računsko in se nahaja točno na pol poti od enega do drugega središča. Vplivna območja so bila opredeljena na podlagi Thiessenovih poligonov. Za njihov izračun smo uporabil GIS program Idrisi.

Slika 9: Vplivna območja regionalnih središč v Pomurju: Thiessenovi poligoni.

Slika 10: Vplivna območja subregionalnih središč v Pomurju: Thiessenovi poligoni.

Pri opredeljevanju vplivnih območij kategoriziranih središč s pomočjo Thiessenovih poligonov so zanemarjeni fizičnogeografski in družbenogeografski dejavniki, ki lahko pomembneje vplivajo na oblikovanje vplivnih območij: reliefne ovire, prometnice, ipd.

3. Sklep

Kategorizacija je eden izmed načinov za opredeljevanje vloge posameznih ali skupine naselij v sistemu omrežja naselij. Zato je naša predpostavka o šeststopenjski kategorizaciji naselij zasnovana na podlagi spoznanj o stopnjah centralnih naselij oziroma funkcijski vlogi v poselitvenem sistemu. Sodobne raziskave o centralnih naseljih (Cigale 2002; Benkovič Krašovec 2006) izvedenih na podlagi več ali manj enotnih metodoloških postopkov kažejo, da je hierarhična struktura poselitvenega sistema z vidika centralnosti relativno stabilna prostorska kategorija. To velja posebno za centralna naselja višje stopnje centralnosti, medtem ko se položaj centralnih naselij nižje ravni v sistemu poselitve hitreje spreminja. Zato smo se pri naši kategorizaciji naselij oprli na prostorsko strukturo na podlagi centralnosti, ki smo jo dopolnili z lastnimi spoznanji o pomenu naselij kot zaposlitvenih središč v omrežju centralnih naselij. Pri tem je potrebno opozoriti, da razmerja med centralnimi dejavnostmi in številom delovnih mest v naseljih za slovenski poselitveni sistem do sedaj niso bila v celoti proučena. Vloga teh naselij je verjetno relativno manj stabilna, saj je odvisna od števila delovnih mest, ki so lahko predmet hitrih sprememb (odpiranje in ukinjanje delovnih mest). Ne glede na to pa ta naselja predstavljajo lokalna in subregionalna žarišča gospodarskega razvoja in s tem lahko v večji meri določajo vlogo teh naselij in opredeljujejo oziroma vplivajo na nekatere osnovne dejavnike in procese nastajanja prostorske strukture poselitvenega sistema.

Rezultati naše kategorizacije, ki so zasnovani na podlagi analitičnih postopkov opisanih v prejšnjem poglavju, kažejo, da gre z vidika štirih uporabljenih kazalcev za razmeroma zelo pestro strukturo naselij v poselitvenem sistemu. Le-ta onemogoča enovitejšo kategorizacijo značilnosti posameznih naselij v sistemu, saj imajo posamezne manjše skupine naselij specifična razmerja med kazalci.

Na podlagi kartografskega prikaza naselij glede na število prebivalcev, delež delovno aktivnega prebivalstva, ki dela izven naselja stalnega bivališča, število delovno aktivnega prebivalstva glede na kraj dela ter stopnjo centralnosti bi lahko izpostavili naslednje temeljne značilnosti:

- splošne značilnosti sistema poselitve Pomurja se odražajo tudi z vidika analize vseh izbranih elementov poselitve (število prebivalcev, delež delovno aktivnega prebivalstva, število delovno aktivnega prebivalstva glede na kraj dela, stopnja centralnosti naselij);
- demografska prostorska struktura naselij (število prebivalstva) v celoti odraža značilnosti poseljenosti Pomurja;
- prostorska struktura stopnje centralnosti naselij kaže prevladujočo vlogo Murske Sobote v Pomurju tako z vidika prostorske razporeditve, še bolj pa z vidika njenega vplivnega območja, in sicer tako na podlagi prikaza stvarnih razmer (kraju in pogostosti zadovoljevanja potreb po storitvah, dnevne mobilnosti delovne sile) kot na podlagi izračunanih vrednosti vplivnih območij (Thiessenovi poligoni), ki kažejo celo na večjo potencialno moč Murske Sobote z vidika njenega prostorskega položaja;
- vplivna območja na ravni treh centralnih naselij 3. stopnje kažejo na tri manjša prostorska in funkcionalna območja, ki jih obvladujejo Lendava na vzhodnem delu,

Ljutomer in Gornja Radgona na jugovzhodnem delu in Murska Sobota na obsežnejšem osrednjem in severnem delu Pomurja; z vidika prostorske razporeditve naselij je razvidno, da bi bil lahko položaj Gornje Radgone ugodnejši zaradi vplivnega območja na zahodnem delu Goričkega (meja), prav tako pa tudi Ljutomera, ki bi lahko opravljal pomembnejšo vlogo zaradi prostorskih vplivov preko slovensko hrvaške meje;

- aglomeracijska struktura naselij omenjene prostorske značilnosti sistema poselitve več ali manj v celoti potrjuje, celo kaže na določeno prostorsko in do neke mere tudi funkcijsko integracijo naselij na Goričkem v skrajnem vzhodnem delu okoli aglomeracij lokalnega in sublokalnega pomena, to je Hodoša in na skrajnem zahodnem delu v okolici Rogašovcev in Svetega Jurija; žal pa ta aglomeracijska struktura ni v celoti podprta z dejavnostno strukturo, vsaj kar zadeva Goričkega, kjer pravzaprav ni naselij z večjim številom delovnih mest (naselja z več kot 100 delovnimi mesti so razporejena v pasu med Mursko Soboto in Ljutomerom, v okolici Lendave in Gornje Radgone); glede na delež delovno aktivnega prebivalstva, ki dela izven naselja stalnega bivališča, je razvidno, da imajo najvišje deleže primestna naselja v okolici Murske Sobotne in Lendave in naselja brez pomembnejšega števila delovnih mest; izrazita središča so s tega vidika Murska Sobota, Ljutomer in Lendava, kjer se delež dnevnih migrantov giblje med 20 do 35 %.

Literatura in viri

- Benkovič Krašovec, M. 2006: Vloga centralnih naselij prve in druge stopnje pri razvoju slovenskega podeželja: doktorska disertacija. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, str. 215.
- Bole, D. 2004: Daily mobility of workers in Slovenia. *Acta geographica Slovenica*, 44, št. 1, str. 25–45.
- Cigale, D. 2002: Centralna naselja v Sloveniji in njihova vplivna območja v letu 1999. *Geografski vestnik* 74–1, str. 43–56.
- Černe, A., Kušar, S., Guzelj, T., Kokole, V., Lenarčič, L. 2007: Kategorizacija obstoječega stanja poselitvenega in prometnega omrežja R Slovenije za izdelavo državnega strateškega prostorskega načrta. Ljubljana, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, str. 201.
- Delovno aktivno prebivalstvo in dnevni migranti po kraju dela v Sloveniji in kraju prebivališča, naselja. Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, Ljubljana.
- Delovno aktivno prebivalstvo in dnevni migranti po kraju prebivanja in kraju dela v Sloveniji, naselja. Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, Ljubljana.
- Pečar, J. 2002: Regionalni vidiki razvoja Slovenije (in poslovanje gospodarskih družb v letu 2001). Delovni zvezki UMAR, XI, št. 7. Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana, str. 159.
- Prebivalstvo po naseljih. Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, Ljubljana.
- Regionalni razvojni program Pomurje 2000+ 2002. Regionalna razvojna agencija Mura, Murska Sobota, str. 180.
- Slovenske regije. *Gospodarski vestnik*. Posebna izdaja, september 2003. Ljubljana, str. 112.
- Vintar Mally, K. 2003: Okoljevarstveni vidiki sonaravnega regionalnega razvoja: magistrsko delo. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, str. 179.

THE ROLE OF SETTLEMENTS IN THE SETTLEMENT SYSTEM OF POMURJE REGION

Summary

The distribution of settlements is the result of a long and complex interplay of forces. Our understanding of the growth and evolution of urban settlements systems largely rests upon the edifice of central place theory and its elaboration and empirical testing through spatial statistics. The urban system is based on urban nodes, that is, on spatial concentrations of people and activities within the region or nation, but it also includes the relationships of the nodes to their surrounding areas and particularly the linkages among nodes.

We must be aware of course that the function of settlements according to the location of central activities is just one of the basic indicators of complex significance of settlements. Functional significance of settlement is dependent also of other factors (size, geographical position, economic power, transport location) which may, in great deal, determine the significance of settlement in the system of settlements. For the categorization of settlements within the system of settlements we must take into consideration not just the degree of provision of settlement with different central place activities, but also those elements and processes with which we can determine the factual relations between settlements within the system of settlements and their relations towards spatial development. That is why we determined the categorization of settlement according to four indicators:

- degree of centrality of settlements;
- number of inhabitants;
- number of working active population (place of working);
- percentage of working active population (place of residence).

Selection of settlements is based on functional determination (degree of centrality or provision of settlements with central activities) and economic significance of settlement (number of jobs in the settlement). The analysis comprises 53 central places in Pomurje region and an additional 16 settlements which are not central places, but have more than 100 jobs, so altogether 69 settlements are analyzed. Each of these settlements was classified into six classes because of the transformation of indicators into the alternative form. With this procedure we wanted to simplify relatively variegated units and at the same time make the analysis a little bit easier. Typification of settlements is based on the combination of all four indicators and is the basis for the categorization of settlements into 1 regional, 3 sub-regional, 16 local, 34 sub-local and 15 micro-local centres in Pomurje region.